

Pospíšil, Ivo; Zelenka, Miloš

Pojem a koncepce světové literatury

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1995, vol. 44, iss. D42, pp. [103]-112

ISBN 80-210-1410-5

ISSN 0231-7818

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108798>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ROZHLEDY

IVO POSPÍŠIL — MILOŠ ZELENKA

POJEM A KONCEPCE SVĚTOVÉ LITERATURY

V tradičně eurocentrickém (evropocentristickém) pojetí se „světová literatura“ odvozuje z Goethova pojmu „Weltliteratur“. I když u německého básníka, dramatika a prozaika nenajdeme explicitní vyložení pojmu, lze usuzovat, že jde spíše o vědomí meziliterárních souvislostí, tedy především souvislostí mezi jednotlivými autory a díly, „o výměnu kulturních statků, při které by se neměla ovšem ztrácet specifická jednotlivých národů, jinými slovy: šlo by o prohloubené a systematické pěstování mezinárodních kulturních kontaktů a kulturní výměny.“¹ Zajímavým protějškem tu je Svatoňova interpretace pojmu právě ve spojitosti s generací Sturm und Drang. Svatoň mluví o světové literatuře axiologicky (viz dále) jako o specifické vrstvě slovesnosti, ale současně ukazuje, že jiným hlediskem je chápání světové literatury jako souhrnu tvarů a struktur nadmístního a nadčasového významu — takto chápal světovou literaturu zakladatel brněnské komparatistické školy Frank Wollman.² V. Svatoň však zdůrazňuje spíše „hermeneutické“ pojetí (tedy nikoli hermeneutické v dnešním, filozofickém smyslu, ale přece jen ve smyslu gadamerovského „rozumění“), tedy subjektivitu pojmu: světovost podle něho neulpěla na dílech jako fixní kvalita, ale vznikala jako „výsledek specifického způsobu interpretace“³. A dále: „Je např. známo, že literární hnutí Sturm and Drang prožilo novým způsobem Shakespeara; J. G. Herder, J. H. Voß a ve Francii Ch. Fauriel přečetli nově Homéra. Předmětem úvah a studia se stali Dante, Boccaccio, Calderón a nejmilovanější ze všech Cer-

1 J. Hrabák: *Literární komparatistika*. Praha 1976, s. 110.

2 F. Wollman: *K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské*. Brno 1936; týž: *Srovnávací metoda v literární vědě*, in: *Slovanské štúdie*, Bratislava 1959.

3 V. Svatoň: *Epické zdroje románu*. Praha 1993, s. 8.

vantes. Ze současné produkce byl pokládán za srovnatelného s reprezentativními díly minulosti Goethův *Faust*, Vilém Meister a Diderotův *Jakub fatalista*. Pojem světové literatury se tedy u romantiků utvářel v souladu s novým čtením, novým způsobem chápání literárních výtvorů, jinak řečeno — s tím, že byla objevena nová významová dimenze umění [...] Je však třeba dodat, že se vyvíjela představa světové literatury, ale termín sám ještě neexistoval: zrození pojmu nebývá vždycky provázeno zrozením adekvátního termínu, i když volba šťastného označení urychluje zrání myšlenkových koncepcí.⁴

Svatoň velmi případně vyhmátl onen moment, kdy se pojem vytvářel jako výsledek nějaké nové interpretace, nového „prohlédnutí“ či „prozření“, v němž byly vidět nikoli jen výseky slovesnosti, ale literatura ve své celkovosti. Je však zřejmé, že tato celkovost či celistvost je celkovostí evropskou, resp. západoevropskou, která sice své kořeny hledá a nachází na Východě (tj. v starořecké literatuře a zprostředkovaně ve starém Egyptě, v hebrejském Starém zákoně, aramejském a řeckém Novém zákoně, v literatuře helénské a v písemnictví Římského impéria), ale jejich vývojové výhonky sleduje již na teritoriu západní Evropy, kde byly recipovány, transformovány, redukovány, tedy nutně okleštěny a zbaveny některých vlastností a funkcí. Nejen nedostatečnost, ale především nepravdivost eurocentrismu (evropocentrismu), jeho faleš byla obnažena v posledních desetiletích v řadě děl, z nichž se nejčastěji uvádí ruský akademik N. I. Konrad.⁵ Chceme v této souvislosti upozornit na závažný orientalistický počín český, překračující ovšem hranice české orientalistiky a orientalistiky vůbec, totiž na pokus vytvořit obecnou rovinu takřkajíc orientální generální literatury v dosud ne zcela doceněném kolektivním sborníku *Setkání a proměny*.⁶

Jakýmsi kompromisem mezi světovou literaturou jako určitou konvencí vyplývající z nové interpretace písemnictví a mechanickým souborem tzv. nejlepších děl, tj. děl čítankových, chcete-li povinnou četbou, je americké pojetí *world literature* (great books) jako souboru děl, která má znát univerzitní student. Toto pojetí je de facto praktickou aplikací zmíněné interpretační konvence, jejíž prameny jsme již viděli v období Sturm und Drang, odkud vyústilo do kontaktologického pojetí Goethova.

Univerzalita (*littérature universelle*) je v tomto případě ovšem univerzalitou západoevropocentrickou, v níž se pracuje s kategorií vlivu, kde se od centra šíří jakoby kulturní vlny oplodňující údajný literární úhor. Mechanická, přiřadovací, aditivní (D. Ďurišin) koncepce světové literatury vychází především z literární a čtenářské praxe: je to tedy mechanický soubor národních literatur a jejich tzv. nejlepších (nejhodnotnějších, konvenčně pokládaných za nejhodnotnější) a nejnositelnějších, nejproduktivnějších literárních děl. Takto je koncipována drtivá většina příruček učebnicového typu i reprezentativních mnohasvazkových publikací. I aditivní koncepce světové literatury má nutně axiologický aspekt, který

4 Tamtéž, s. 8–9.

5 N. I. K o n r a d : *Zapad i Vostok*. Moskva 1972.

6 *Setkání a proměny. Vznik moderní literatury v Asii*. Praha 1976.

však více převažuje ve vysloveně axiologické koncepci, která vlastně buduje světovou literaturu jako světovou klasiku. I v této koncepci však převažuje konvenčnost, tedy nutnost všeobecného přijetí dohodnutých hodnotových kritérií. Z toho vyplývá, že zde opět musí převažovat kulturní centrismus, v našem prostředí především západoevropocentrismus. Mimo jiné se tu odráží letitý spor mezi objektivistickým a subjektivistickým směrem srovnávací literární vědy, tj. otázka, zda komparatistika se má zabývat zkoumáním literárních produktů bez ohledu na jejich estetickou a historickou hodnotu, resp. zda má zůstat pouze u objektivistického popisu či registrace literárních vlivů a vztahů. Existovalo tu totiž reálné nebezpečí, že odmítnutí aditivní, přiřadovací koncepce povede k druhé krajnosti, tj. k absolutizaci výběrového principu; např. německý komparatista F. Strich v díle *Weltliteratur und vergleichende Literaturgeschichte* (1930) proti pojmu *Weltliteratur* postavil *Weltliteraturgeschichte* ve smyslu termínu označujícího syntézu národního specifika a všelidské hodnoty jako obligatorního rysu literárního celku aspirujícího na „světovost“. Konkrétně se zde jednalo o skutečnost, jakým způsobem národní literatury vstupují do vyšších literárních celků, zda jednotlivě či v širším rámci obecnějšího vývoje.

Prosazovala-li německá duchovněná škola s odvoláním na pozitivisticky orientovaného A. Brücknera teorii „samostatné cesty“, v praxi toto pojetí vedlo k axiologické nadřazenosti a převaze jedné národní literatury nad druhou, jak prokázala např. pozdější diskuse mezi komparatisty Pražského lingvistického kroužku a německými slavisty K. Bittnerem (*Methodologisches zur vergleichenden germanisch-slavischen Literaturwissenschaft, Germanoslavica III, 1935*) a J. Pfitznerem, jejímž jádrem se stal spor o to, zda slovanské literatury tvoří autonomní jednotku v rámci literatury světové, anebo existují izolovaně bez společných znaků umělecké tvorby. Eliminujeme-li politický podtext této debaty ze strany německých slavistů, nejpregnantněji zformuloval odpověď Frank Wollman (*K methodologii srovnávací slovesnosti slovanské, Brno 1936*), který v duchu strukturální estetiky vymezil literaturu obecnou jako poměr slovesných tvarů a struktur, „pak pro oprávnění syntetického studia slovanských literatur stačí, vyskytují-li se tu struktury, ve slovanských literaturách obecné a v ostatních se nevyskytující.“⁷

Jestliže výběrová koncepce „literárních klasiků“ byla plodem pozitivistické „vlivologie“, kde funguje axiologický systém binárních opozic (literatury malé a velké, rozvinuté a nerozvinuté apod.), prvním elegantním pokusem překlenout tento rozpor byla van Tieghemova koncepce „littérature générale“ a „littérature comparée“; světová literatura je podle francouzského badatele jistá abstraktní celistvost, jejíž popis a syntetizaci není možné v současnosti realizovat. Pojetím generální literatury jako studia literární struktury určitého internacionálního společenství ve vzájemných korespondencích a koincidencích byla ovlivněna

⁷ K. Krejčí: *Nové slovanské práce o metodice literární vědy*. Sborník Matice slovenskej 15, 1937, s. 511.

česká škola meziválečné literární komparatistiky,⁸ z jejíhož podhoubí rostl i mladý René Wellek získávající základy badatelské metody v seminářích O. Fischera, V. Tilleho, V. Mathesia aj. Již roku 1914 O. Fischer v recenzi monumentálního díla německého literárního historika Richarda M. Meyera *Světová literatura v devatenáctém století* (Stuttgart und Berlin 1913) vytkl zjednodušenou konstrukci obrazu světové literatury vytvořeného z ryze nacionálního a účelového pohledu, tj. která díla z germánských literatur esteticky a historicky aspirují na „živoucí písemnictví“.⁹ Přes Fischerovu oprávněnou kritiku je však Meyerovi třeba přiznat cenný postřeh, že výběrová koncepce světové literatury je do značné míry utvářena systémem a tradicí školského vzdělání, zejména čítankovou prezentací. Téměř o čtvrt století později Fischerův žák z germanistického prosemináře René Wellek v nekrologu *Václav Tille jako literární teoretik*¹⁰ odmítl Tilleho ideál „vědeckého zkoumání produktů literárních bez ohledu na jejich estetickou cenu“¹¹ — již pouhý výběr a mechanický popis implikuje hodnotící prvek a intenci subjektu. Zároveň ocenil Tillovu pozdní reakci proti objektivistickému směru srovnávací vědy ve 30. letech: Tille údajně pod vlivem četby o Einsteinově teorii relativity prošel hlubokou krizí hodnot a rozkolísáním kritérií; z těchto důvodů upustil od náčrtu syntetizujících dějin světové literatury v hlavních myšlenkových a literárněuměleckých proudech. Roku 1958 Wellek v Chapel Hill své stanovisko doplnil a rozvedl: rozpor mezi srovnávací a generální literaturou (ve Wellkově koncepci volné synonymum k pojmu světová literatura) byl vytvořen uměle,¹² protože srovnávací metoda není badatelskou výsadou té nejobecněji pojaté komparatistiky, ale jako taková je latentně přítomna ve všech společenských a přírodovědných disciplínách.¹³

Obdobně Wellkovi myšlenkově blízký R. Étiemble systematicky ve svých studiích zpochybnil hranici mezi „littérature générale“ a „littérature comparée“. Pojem literatura ve smyslu logického celku veškerého písemnictví musí bez uměle konstruovaného „závorkování“ a „přívlastkování“ zahrnovat veškeré projevy fixované i nefixované, současné i minulé v jejich přirozené podobě. Třeba zdůraznit, že se tu nejednalo o aktualizovanou inovaci zastaralé přiřadovací koncepce; zdůrazněním kulturněgeografického principu jako dominantního rysu těch nejobecnějších literárněhistorických abstrakcí (např. světová literatura) chtěl Étiemble upozornit na svazující limity generální literatury v kritické praxi často sklouzávající k axiologizujícímu europocentrismu (viz R. Étiemble: *Essais de littérature [vraiment] générale*. Paris 1974).

8 Srv. Sl. W o l l m a n : *Česká škola literární komparatistiky*. Praha 1989, s. 45–57.

9 O. F i s c h e r : *Světová literatura*. Národní listy 54, 1914, č. 33, s. 1, 4. 2.

10 *Listy pro umění a kritiku* 5, 1937, s. 324–328.

11 Tamtéž, s. 326.

12 Viz *The Crisis of Comparative Literature*, in: *Proceedings of the Second International Congress of Comparative Literature*, red. W. P. F r i e d r i c h , 1., Chapel Hill, University of North Carolina Press 1959, s. 149–159.

13 Srv. R. W e l l e k : *Názov, podstata a dejiny porovnávacej literatúry*. Slavica Slovaca 3, 1968, č. 2, s. 121–141.

Jestliže se Wellek v chápaní svetovej literatury pokusil do jejého obsahu integrovat špecifické hľadisko estetické hodnoty („intrinsic approach“), obdobne shrnujúci systematiku dobových koncepci s odvoláním na *Bibliography of Comparative Literature* (Chapel Hill 1950) od F. Baldenspergera a Wernera P. Friedricha provedl ve svých četných studiích literárni teoretik Max Wehrli: vedu o svetovej literatúre lze traktovat trojím spôsobom: jako pomocnou vedu národních literárnych dejín, jako mezinárodní encyklopediku národních historií literatury či jako nadnárodní vedu vlastního a vyššího charakteru.¹⁴ Samotná svetová literatúra je pro něj „dynamickou historickou veličinou“¹⁵, jednotou živých literárnych tradic, nikoli statických poetik; přesto k jejím syntézám je třeba pristupovat skepticky, protože současné realizace žánrově oscilují mezi fabulační tvořivostí snaživého jednotlivce a všeregistrojící kompilátorskou kronikou, za níž nejčastěji stojí badatelskými direktivami svázaný autorský kolektiv. Jestliže se však tyto syntézy objevují, „musíme ich síce pokladať za nevyhnutné, ale aj za nevyhnutne obmedzené a metodicky málo produktívne“.¹⁶

Již v tomto letném srovnání několika přístupů k pojmu „světová literatúra“ musíme konstatovat, že jde o dvě významové roviny, které se snažíme vystihnout již v názvu: pojem a koncepce. Zatímco pojem existuje jako víceméně všeobecně uznávaná a verbálně vyjádřená představa jevu, koncepce je intencionální, pragmatický konstrukt, tedy soubor zásad, který umožňuje vytvořit, zkonstruovat, modelovat strukturu svetovej literatury v materiální podobě knižní publikace. Pojem tedy v sobě koncentruje spíše „filozofii“ jevu, koncepce zase jeho technologii. Jak pojem, tak koncepce však nejsou hermeticky oddělenými sférami, ale prostupují se: jestliže tedy někde existuje nesoulad mezi různými přístupy ke svetovej literatúre, je to nejen kvůli metodologii, ale i proto, že se vlastně neoprávněně směšují dvě roviny: Svatoňova „světová literatúra“ je pojem a má spíše filozofický rozměr, aditivní, axiologické, vývojové atd. přístupy jsou spíše technologické povahy a jde jim o exaktnější, objektivnější (komparativ je zde velmi funkční!) pojetí svetovej literatury nikoli jako všeprostupujícího, subjektivně pociťovaného pojmu, ale jako víceméně přesného souboru o vysokém stupni abstrakce a generalizující síly.

Rozlišujeme-li sémantické roviny svetovej literatury ve smyslu pojmu a koncepcí, jejich diferenciacie a komplementarita v sobě odráží i výrazné odlišení svetovej literatury jako reálného ontologického faktu (terminologicky rozmanitě označovaného) a vědomé teoretické reflexe tohoto pojmu, tj. interpretační rekonstrukce dejín svetovej literatury. A právě v tomto momentu lze narazit na zásadní problém. Jestliže klasická literárni historiografie se může vykázat četnými dejínami národních literatur (samotný pojem národní literatury je detailně propracován a je častým předmětem nejrůznějších metodologických úvah, které podtrhují centrismus národních literatur), syntézy dejín svetovej literatury jako

¹⁴ M. Wehrli: *Základy modernej teórie literatury*. Bratislava 1965, s. 199.

¹⁵ Tamtéž, s. 199–200.

¹⁶ Tamtéž, s. 201.

by rezignovaly na svou specificky metodologickou stránku a zdůrazňovaly praktičnost a instruktivnost svého zaměření čerpanou spíše z historiografie národních literatur. Běžné kompoziční třídění dějin světové literatury podle jazykově národních kritérií je chápáno a obhajováno jako ústupek čtenáři, který hledá nikoli abstrakci těch nejobecnějších vývojových procesů, nýbrž základní informaci o cizojazyčném díle, které je vždy geneticky spjato s některou národní literaturou. Jde tu — jak to výstižně postřehl maďarský komparatista M. Vajda — o pojetí dějin světové literatury jako autonomního žánru, který je v praxi považován „na základě dosavadních realizací za žánr populární, referenční, v ušlechtilém smyslu slov a přece jen ‚vulgarizující‘“.¹⁷

Připomeňme v bývalém česko-slovenském kontextu alespoň dva nejvýznamnější pokusy: Pišútovy *Dejiny svetovej literatúry I a II* (Pišút a kol., Bratislava 1963) obhájily svůj encyklopedický zřetel tím, že proklamovaný ideál podílu národních literatur na konstituování „vedomia spoločného údelu“¹⁸ prognózovaly do daleké budoucnosti; dějiny světové literatury v tomto pojetí představovaly interpretačně monografické portréty děl a osobností hodnotově přesahujících národní horizont. Analogický důraz na princip chronologický, do něhož jsou integrovány jazykové a geografické zřetele, uplatnil rovněž Fischerův projekt *Světová literatura I–IV* (Praha 1984–1987), který zvolil „historicko-topologické“ řazení látky „s respektováním určité časové nerovnoměrnosti vývoje různých zemí a národů“ (I, s. 5). Tato teze sice zakládá postulát světové literatury jako nejnosnějších tradic národních literatur participujících na základním fondu „světového kulturního dědictví“ (tamtéž), avšak konkrétní realizace vynucená studijním zaměřením skript byla jen zdařilým pokusem vidět přínos naší národní literatury na vývojovém pozadí vyšších evropských a mimoevropských celků. Dominující hledisko národní literatury bylo zachováno, metodický postup „světová literatura očima národních literatur“ má své relativní výhody a přednosti: vědomí pevného bodu, kterým vstupujeme na nejisté teritorium vyšší dějinné abstrakce, neboť libovolně zvolený literární fakt vývojové řady — většinou nerovnoměrné a asynchronní — lze vždy srovnat podle nejrůznějších kritérií chronologických, tematických, žánrových aj. na pružné synchronní ose s jevem analogickým či protikladným. Chápání dějin světové literatury jako svébytného žánru je na druhé straně zpochybňováno poukazy na celistvost toho, co tento pojem označuje a zahrnuje. Konstitutivní a variabilní znaky národní literatury tvoří relativně uchopitelný centrismus (k němuž lze přistupovat různě, nikoliv jej však a priori odmítat). Světová literatura nemá svůj jazyk, i když přední světové jazyky jsou nástrojem rozšířené komunikace, včetně umělecké. Může mít však světová literatura svůj obligatorní rys: je to vývojová historická hodnota či proměnlivější estetická dimenze, mýtus autora „završený“ na jeho dílo, anebo obecně uznaná idea vypreparovaná z textu a žijící ve vlastním, her-

¹⁷ *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy*. Praha 1986, s. 330.

¹⁸ Pišút a kol.: *Dejiny svetovej literatúry*. Bratislava 1963, s. 9.

meticky uzavřeném světě? Odpověď podle M. Vajdy je třeba hledat v systémo-
vém pojetí světové literatury jako konstruktů zachycujícím nejobecnější procesy,
„souvislosti, podobnosti a typologické korespondence“¹⁹ Syntetizující zachycení
dějin světové literatury lze podle Vajdy technologicky realizovat trojím
způsobem: 1. jako dějiny idejí (např. spor idealismu s realismem apod.), 2. jako
dějiny formy, resp. těch žánrů, které většinou přesahují rozměr národní literatury
a 3. jako dějiny uměleckých a literárních proudů, tedy historie poetik slučující
aspekty stylistické a ideologické.

Spojení světové literatury s koncepcí systému²⁰ má však hlubší kořeny; pou-
kazuje na ně mj. Slavomír Wollman, který zdůrazňuje, že toto spojení nevyplývá
jen z mechanické aplikace tzv. systémové analýzy převzaté z kybernetiky či
exaktní teorie informace, ale je dáno přirozenou existencí literárních jevů a procesů
v morfologicky rozpoznatelných celcích, jež se liší od nestrukturované řady
děl či podle jednotlivých kritérií empiricky zvolené řady vybraných textů. Vý-
chodiskem k systémovému chápání se Wollmanovi stává monistická koncepce
dějin, tj. myšlenka jednoty slovesného vývoje světa včetně folklórních proje-
vů.²¹ K odmítnutí hodnotově pojaté binární opozice „národní literatura — svě-
tová literatura“ (S. Wollman v této souvislosti tvrdí, že „komparatistika respek-
tuje národní literaturu jako historický fakt a hledá světovou literaturu jako vědec-
ký postulát“²²) zde přistupuje minuciózní terminologická argumentace specifi-
kující „literaturu celého světa“ v smyslu amorfní sumy všech uměleckých výtvo-
rů a světovou literaturu jako selektivní formaci definovanou svou funkčností
a distinktivním rysem hodnoty, z níž je eliminováno kritérium atribuce, pokud
implikuje „nadřazenost“ či „podřazenost“ některých slovesných formací.
Z těchto konstatací je na první pohled zřejmé, že v duchu van tieghemovské
tradice „littérature générale“ je světová literatura pojímána převážně geneticky,
tj. jako mnohostranný tvar vzniklý z konkrétních děl, „které překročili miestny
a národný rámec svojími medzinárodnými koreláciami a dostávajú sa do svetov-
ého povedomia prostredníctvom nadnárodných subsystémov, motivovaných
jazykovou a etnickou príbuznosťou, kultúrnou symbiózou...“²³

Jestliže Vajdův pokus o systémový přístup ke světové literatuře jako souboru
obecnějších typologických korespondencí eliminuje v „síti meziliterárnosti“ (D.
Đurišin) difference nejružnějších úrovní a Wollmanovo metodologické úsilí
funkčně inovuje starší komparatistickou tradici, předchůdcem jiného postoje
k světové literatuře jako uceleného systému, který bude předmětem závěrečné
úvahy, je pojetí, jež se objevilo v bývalém SSSR v práci badatelského kolektivu

19 *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy*. Praha 1986, s. 336.

20 Viz mj. M. B. Č h r a p ě n k o : *Razmyšlenija o sistemnom analize literatury*. Voprosy literatury 3, 1975, 90–112.

21 Srv. S. W o l l m a n : *Česká škola literární komparatistiky*. Praha 1989, s. 110.

22 Tamtéž, s. 111.

23 A. M i k u š ť á k o v á : *Vstupujeme do nového baroka*. Hovoríme s literárnym teoretikom Slavomírom Wollmanom. Literárny týždenník 5, 1992, č. 26, s. 10, 20, 6.

Světové literatury a které je vyloženo v předběžných kontemplacích I. G. Neupokojevové *Istorija vsemirnoj literatury*.²⁴ Neupokojevová zastává totiž názor, že světová literatura není výsledkem ani aditivní ani axiologické koncepce, nemůže to být jakýsi mechanický soubor děl, ale že je to nejvyšší zobecnění literárního procesu, v němž musejí být obsažena vlastně všechna díla, která svět zplodil v podobě obecniny, obecného paradigmatu. Současně je Neupokojevová velmi inspirativní také v tom, že si uvědomuje důležitost přístupových cest k této obecnině, tedy tranzitivních obecných kategorií. A last but not least: zastává stanovisko vědecké kontinuity, takže do svého inventáře přebírá i starší, tradiční pojmy, jako je generální literatura (littérature générale, angl. general literature, něm. allgemeine Literatur, rus. всеобщая литература), jejímž tvůrce byl již připomenutý Paul van Tieghem, eventuálně příbuzné literatury (rus. родственные литературы, např. slovanské). Neupokojevová mluví ovšem také o zónových komplexech (зональные комплексы) a uvádí do celé problematiky geografický rozměr. Je však zřejmé, že ani tyto přístupy nejsou dostačující. V koncepci Dionýze Ďurišina a pak v práci týmu, který po dlouhá léta vede, se objevují další „schůdky“ vedoucí ke světové literatuře: zvláštní meziliterární společenství, meziliterárnost a meziliterární centrismy.

O frekvenci těchto pojmů a jejich novou funkčnost se zasloužil projekt *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I–VI* (Bratislava 1987–1993), resp. Ďurišinova shrnující monografie *Čo je svetová literatúra* (Bratislava 1993). Slovenský badatel je veden pevným metodologickým přesvědčením o definitivním rozpadu tradiční srovnávací vědy na tzv. klasickou komparatistiku zabývající se kontaktologií a typologií ve vztahu jednotlivých národních literatur a na novou disciplínu, jejíž předmět a pracovní metody zachytí oblast meziliterárních zákonitostí, tj. sféru přesahů národní literatury k literatuře světové. Ďurišinův metodologický vývoj od referátu na 5. kongresu srovnávacích literatur AILC v Bělehradě (1967) až po současnost představuje překvapivou a zároveň logickou cestu. Na jedné straně zavržení klasické komparatistiky s její pozitivistickou „vlivologií“, odmítnutí její terminologie včetně frekventovaného pojmu „vliv“ (v *Teórii literárnej komparatistiky* z roku 1975 navrhl náhradní pojem recepcce-kreace), na druhé straně návaznost na historickou poetiku A. N. Veselovského a široce chápané strukturální myšlení reprezentované osobnostmi Franka Wollmana a badatelova učitele Mikuláše Bakoše. Z této metodologické orientace pozvolna krystalizovala teze, že vlastní bázi moderní literární komparatistiky se musí stát jediné srovnávací historická poetika, která se místo genetických „vlivů“ a „kontaktů“ zaměří na výzkum typologických analogií, pro které badatel v souladu s V. M. Žirmunským používal pojem konvergence.

24 I. G. Neupokojeva: *Istorija vsemirnoj literatury*. Problemy sistemnogo i sravnitel'nogo analiza. Moskva 1976. Viz rec.: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, D 25–26, 1979, s. 148–150 (I. Pospíšil).

V koncepci světové literatury Ďurišin podle našeho názoru volně vyšel z pojmu F. Wollmana²⁵, který tento pojem traktoval ve třech rovinách: 1. jako souhrn národních literatur celého kontinentu, 2. jako hodnotový výběr toho nejlepšího, co vzniklo v národních literaturách, 3. jako útvar zahrnující vzájemně determinované vztahy a souvislosti, tj. geneticky a typologicky podmíněné literární jevy, které fungují v meziliterárním procesu. Ďurišin ve shodě s F. Wollmanem považuje třetí vymezení za hlavní objekt srovnávacích výzkumů. Nově však koncipuje strukturu a funkčnost tohoto pojetí; dospívá k názoru, že světová literatura je konečný meziliterární fenomén, pohybuující se na synchronní a diachronní ose slovesného vývoje. Světové literatury jako věčně fungujícím systému odpovídá určitý afinitivní model — pojmová nadstavba jako myšlenkový systém. Vztah mezi světovou literaturou jako takovou a teoretickou reflexí tohoto literárního jevu je proto zákonitě diferencovaný a proměnlivý. V novém projektu *Meziliterárních evropských centrismů (1995–1997)* Ďurišin akcentuje typ meziliterárních společenství konstituovaných na objektivnějším, geografickém principu, který na rozdíl od variabilnějších, etnicko-jazykových kritérií „vyjadruje prirodzenú koexistenciu ľudských komunit“.²⁶ Výzkum meziliterárních centrismů zkonkréťuje a zviditelňuje fenomén světové literatury, protože klade důraz na její přirozené podsystémy — na zóny, teritoria, regiony, oblasti apod., tj. na územní celky spojené hlediskem společného sociokulturního prostoru, v němž funguje — řečeno van Tieghemovou terminologií — centrismus „generální literatury“; kde platí užší, těsnější integrovanost literárních tradic a poetik. Ďurišinův soustředěný zájem tenduje k objektivistické linii moderní srovnávací vědy: v tomto pojetí nejde o mechanické rozdělení na „littérature comparée“ a „littérature générale“ (na tuto umělou bariéru poukázal již René Wellek), ani o absolutizaci či upřednostnění kontaktové genetických vztahů nebo typologických souvislostí, ale právě zjištění celistvě uchopené, víceúrovňové a variabilní (axiologicky rovnocenné) „sítě meziliterárnosti“ jako podmíněných zákonitostí a individuálních nahodilostí působících v rovině nadnárodních literárních celků. Třeba však zdůraznit, že tato badatelská intence je spíše „reálným ideálem“, k němuž budou jednotliví účastníci projektu vědomě či intuitivně směřovat; proto je tu na první pohled zřejmý a explicitně manifestovaný optimismus vědeckého úsilí, který se bude potýkat s překážkami technického rázu, se zažitou „technologí“ klasického srovnávacího myšlení: mj. to postřehl právě R. Wellek reagující na Ďurišinovu monografii *Čo je svetová literatúra*, kdy s jeho premisami vřele souhlasí, současně však upozorňuje na jazykové bariéry: „I did receive the book of Durisin, which, on the whole, I agree with wholeheartedly. I would only feel that Durisin is too optimistic when he believes that the comparative view can be extended in practice to Oriental and finally to any kind of literature. I agree with him in theory, but assure him that in American condi-

25 *Slovanské štúdie II*, Bratislava 1959.

26 *Meziliterárny centrismus — krok na ceste k svetovej literatúre*, Slovak Review, 1994, č. 1, s. 7.

tions, asking for an excellent knowledge of French and German is a realizable ideal, while Oriental languages could be asked only of recent immigrants and certainly natives of that country."²⁷

Ďurišinovo pojetí světové literatury zároveň otvírá závažný problém: světová literatura jako historiografický systém nejvyššího řádu by měla umožnit formulovat i novou představu o literární teorii, o jejíž „univerzálnost“ se badatel pokouší. Zůstává však otázkou, zda řešení této úlohy nenarazí na nepřekonatelné bariéry dané různorodostí, rozmanitostí a kvantitativní rozlehlostí analyzovaného materiálu. Systematické zacílení na meziliterární centrismy jako vyšší a organizovanější celistvosti v kulturně geografických horizontech (kontextech), které se stávají přirozenými subsystémy světové literatury, poskytuje dostatečný protiargument. Nespočetné polemiky v dějinách literární vědy o podstatu a fungování světové literatury budou pravděpodobně pokračovat i po Ďurišinově systematicce, kterou lze hodnotit jako sympatický pokus nově formulovat — v období metodologického chaosu a spleti jednotlivých -ismů — pojmy a kategorie nového odvětví literární vědy zabývající se dějinami a teorií světové literatury. Význam této badatelské iniciativy je dán už jen tím, že v dostupné tradici našeho myšlení o literatuře neexistují práce podobného druhu.

²⁷ René Wellek v dopise Miloši Zelenkovi z 20. 7. 1993 — v majetku M. Z.